

't Inschrien

2022 / 1

Kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente

Colofon

't Inschrien is het kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente.

Doelstelling

Het bevorderen van kennis en inzicht omtrent de culturen van stad en land in Twente, in het bijzonder voor wat betreft archeologie, geschiedenis, natuur en landschap en het streven tot het behoud van de bestaande culturen of overblijfselen ervan.

Redactie

Jan Hinke, Theo Leoné (hoofdredacteur) en Harry Mulder.

Aan dit nummer werkten mee:

Hilde Agterbos, Geert Bekkering, Guus Goorhuis, Theo Leoné, Marcel Mentink, Gerhard Post, Frits van Riel en Patrick Welman

Redactieadres

OKThuis
Stroinksbleekweg 12B
7523 ZL Enschede
redactie@oudheidkamertwente.nl

Bestuur

Patrick Welman, voorzitter
Willem Wondergem, penningmeester / vicevoorzitter
Evert Ulrich, secretaris
Adrie Hemmink, bestuurslid
Riet Strijker, bestuurslid
Caroline Willems, bestuurslid

Secretariaat

secretariaat@oudheidkamertwente.nl
Rabo rek.nr. NL41 RABO 0129 5763 79

OKThuis

Stroinksbleekweg 12B
7523 ZL Enschede
Telefoon: 053-4787447
www.oudheidkamertwente.nl

Het abonnement is bij lidmaatschap van de vereniging ingesloten. Lidmaatschap van de vereniging kost per lid € 30,00, met partner € 35,00, jeugdleden tot 21 jaar € 15,00. Losse nummers zijn voor € 5,00 verkrijgbaar bij het secretariaat.

Nieuwe kopij moet uiterlijk 11 april 2022 bij de redactie zijn. Richtlijnen voor publicatie zijn te vinden op de website.

Publicatie of overname van artikelen, geheel of gedeeltelijk, is toegestaan mits de bron wordt vermeld.

Donatie, schenkingen en sponsoring:
schenkingen@oudheidkamertwente.nl

Een inschrien is een klein verborgen vakje in een tuugkist waarin men kostbare voorwerpen bewaarde.

Druk: Drukkerij Veltmann B.V., Enschede

ISSN 1875-2659

Inhoud

Willem Ripperda, in vredesnaam 3
Hilde Agterbos

Joods leven in Twentse dorpen 8
Geert Bekkering

Een baken op de grens met Salland 14
Gerhard Post

Portretten van de tweelingzusjes Heck 15
Frits van Riel

Rijksmuseum ontsnapte aan vuurwerkkramp 18
Theo Leoné

De middeleeuwse stadszegels van Oldenzaal 20
Guus Goorhuis

Leren van geboorte Nederland 25
Patrick Welman, voorzitter Oudheidkamer Twente

Nieuw in de boekenkast 26
Marcel Mentink

Bijschrift afbeelding voorpagina:

Willem Ripperda (1600 – 1669), heer van Hengelo, Boekelo, Boxbergen en Rijsenburg, geschilderd door Anselmus van Hulle. Gezant betrokken bij de Vrede van Münster.
Collectie Museum Münster.

Willem Ripperda, in vredesnaam

Hilde Agterbos

Prachtig is het portret dat de Oudheidkamer Twente bezit van Willem Ripperda. Wie was deze edelman? De gravure van Mattheus Borrekens laat Ripperda zien in de tijd dat hij voor de provincie Overijssel afgevaardigde was bij de onderhandelingen van de Vrede van Münster. We hebben het dan over de jaren 1646-1648. Een uiterst belangrijke periode in de geschiedenis van Nederland en Europa. Een einde kwam aan de lange periode van opstand en oorlog, die wat Nederland betreft vaart kreeg op 1 april 1572 door de val van Den Briel.

Gravure van Willem Ripperda in de collectie van de Oudheidkamer Twente.

De gravure is een kopie van een schilderij van de Vlaming Anselm van Hulle. Deze kunstenaar maakte in opdracht van stadhouder en stedendwinger Frederik Hendrik portretten van de afgevaardigden naar Münster. Waar deze portretten zijn gebleven, is onbekend. Kopieën van de portretten, geschilderd door J.B. Floris, hangen in de Friedenssaal in Münster. Een andere ietwat minder gelukte kopie dook in 1994 op bij veilinghuis Christies. Omdat de afgevaardigden zelf ook wel zo'n portret wilden hebben, etste de evenals Van

Hulle uit Vlaanderen afkomstige Borrekens voordelige kopieën, want bij herhaling af te drukken. De etsen werden gebruikt als een soort luxe visitekaartjes en promotieposters. Het formaat is er dan ook naar: 30 x 19 cm, bijna A4. Matheus Borrekens was een getalenteerd etser, die vaker gravures maakte naar (details van) schilderijen. Andere etsers maakten eveneens kopieën, zoals François Bignon en Peter Aubrey (beide in bezit van het British Museum), maar deze zijn duidelijk minder gedetailleerd. Het portret van Ripperda kwam al in maart 1930 in de collectie van de Oudheidkamer, in bruikleen gegeven door de Kamper jurist Nanninga Uitterdijk. Een maand later was de ets te zien bij de opening van de Oudheidkamer in de Groote Sociëteit aan de Langestraat in Enschede.

De tekst onder Borrekens' gravure geeft uitsluitsel. Er staat:

GUILIELMUS RIPPERDA. Dom[inus] Hengeloni, Boxbergae, Boculonis, et Rijssenborgii, ex parte Nobilium Provinciae et Domini Transisylaniae, deputatus ad Concilium Ordinum generalium, eiusdemque ditionis nomine ad Pacem Universalem Legatus Plenipotentiarius Monasterii, etc.

In begrijpelijk Nederlands:

WILLEM RIPPERDA. Heer van Hengelo, Boxbergen, Boekelo en Rijssenborg, van de zijde van de Edelen van de Provincie en Heerschappen van Overijssel [Transisylania], afgevaardigde bij de algemene Raad van Orde, en namens hetzelfde rechtsgebied naar de Universele Vrede, Gevolmachtigd Ambassadeur des Kloosters, etc.

Willems belangrijkste wapenfeit is zijn rol als vredesonderhandelaar in Münster, bij het einde van de 80-jarige oorlog tussen Spanje en de Republiek der Nederlanden. Wie was deze Ripperda?

Het geslacht Ripperda

Willem is telg uit een eeuwenoud adellijk geslacht, oorspronkelijk uit Oost-Friesland. Al vroeg in de elfde eeuw wordt een Frerik Ripperda genoemd. Hij is rijk, vroom en fanatiek kerkenbouwer. In de veertiende eeuw komt de naam (en de varianten Rippertha en Ryperta) voor in verschillende akten rondom rechtspraak. De Ripperda's waren zogenoemde 'redgers', een soort richters in de Groninger Ommelanden. Zij oordeelden over zijl- en dijkrechten, jacht- en visrechten. Ze waren van oudsher hoofdelingen te Farmsum en Wedde (Noord- en Oost-Groningen). Dat wil zeggen dat ze (ooit) door het volk waren aangewezen om als leider van de 'stam' en/of het dorp op te treden. Dit betrof vaak rijke landeigenaren, die een stenen huis bewoonden, een borg. Later ontstond hieruit de

Huis te Münster waar tijdens de jarenlange onderhandelingen de Nederlandse gezanten woonden.

overerfbare adelstand. De stamvader, Unico Ripperda, wordt zo'n hoofdeling genoemd. In 1422 verkreeg de familie de proosdij van Farmsum en Loppersum van de bisschop van Münster. Daarmee hadden ze het recht om in de twaalf bijbehorende dorpen de pastoor te benoemen. Vanaf de veertiende en vijftiende eeuw duiken de Ripperda's op als internationale gezanten. Zo bepleit een andere Unico (kleinzoon van de stamvader), in Keulen bij keizer Frederik III van het Heilige Roomse Rijk, tezamen met andere Groningse edellieden het behoud van oude rechten en vrijheden. Hij verkrijgt hierbij voor eeuwig de titel rijksbaron - plus het tol- en muntrecht.

Willem's voorouders

Door huwelijken en overerving breidt de familie langzamerhand haar bezittingen en titels uit. Verwantschappen strekken zich uit tot alle Noord- en West-Europese koningshuizen. En er splitsen zich verschillende takken af. De tak van onze Willem komt uiteindelijk in Overijssel terecht: Willem's overgrootvader, wederom Unico, krijgt in 1537 het leengoed Boxbergen nabij Deventer in bezit. Is daarmee de eerste Ripperda in de Ridderschap van Overijssel. Hij wordt door Keizer Karel V benoemd tot landdrost van Salland. Deze Unico trouwt met Judith van Twickelo - zo komt de Twentse kant al in het zicht. Hij is heimelijk Lutheraan en heeft als motto: 'Op de ene dag een os verteren, op de andere dag een ei'.

Zoon Herman Ripperda wordt als negende kind geboren in Borculo. Deze Herman - opa van Willem - is een kleurrijk figuur. Zo vocht hij in het leger van Filips II van Spanje tegen de Nederlandse opstandelingen - en werd daardoor prompt onterfd. Het schijnt dat hij zich met geweld weer in Borculo heeft gevestigd. Rond 1570 bouwt hij de Hof te Boekelo. Na de dood van zijn oudere broer wordt hij in 1593 beleend met landgoed Boxbergen. Hij wordt lid van de Ridderschap Overijssel en valt op door zijn nogal ruwe karakter, een familietrekje. Herman raakt verlamd door dronken van een paard te vallen. Ook blijft de Ripperda-dood hem niet bespaard: bij de belegering van Oldenzaal in 1605 valt hij opnieuw van zijn paard en sterft.

Familieportret van Willem Ripperda en Aleyd van den Bouchorst en hun kinderen, J.P. Wijk, 1650, olieverf op doek, particulier bezit.

Herman's oudste zoon en Willem's vader heet wederom Unico. Het is deze Unico, heer van Boxbergen en Borculo, die tijdens zijn leven havezate en huis Hengelo verwerft van de heren van Twickelo. Hij was eerst drost van Haexbergen en Lage - en vanaf 1612 drost van Twente. Maar dat blijft hij niet lang. In 1617 wordt hij beschuldigd van overspel door Johan van Twickelo tot Borgbeuningen. De zaak komt in Den Haag terecht, alwaar stadhouder Lodewijk van Oranje de zaak afwijst. Toch moet hij in 1618 aftreden als drost. De reden: zijn losbandige levensstijl stuit rechtzinnige predikanten tegen de borst. Unico trekt zich terug op zijn huis te Hengelo, en slijt zijn dagen met drank, seks en feesten. Hij onderhoudt een nauwe vriendschap met de (Spaanse) gouverneur van Oldenzaal, waardoor hij met argusogen bekeken wordt. In 1625 sterft hij aan een mondgezwel, die hem het spreken en drinken belet. 'Miserabel en impotent', volgens een tijdgenoot.

Leven en werk van Willem

Behalve een schare buitenechtelijke, niet-gelegitimeerde kinderen, had Unico twee zoons met zijn echtgenote Anna van Doetinchem: Herman Ripperda en onze Willem. Toen de oudste zoon in 1624 op 26-jarige leeftijd sneuvelde tijdens de 30-jarige oorlog in Bohemen, werd de twee jaar jongere Willem zijn erfgenaam, dus heer van Hengelo, Boekelo, Boxbergen en Rijssenborg. Willem werd rond 1600 geboren, vermoedelijk

in Hengelo, waar zijn vader meestentijds woonde. Hij stapt al vroeg in vader's voetsporen, door niet alleen een bastaardzoon te verwekken, maar ook officier te worden in het Staatse leger. Hij neemt de leiding van een compagnie over van zijn vader, die in 1621 moet terugtreden wegens zijn gezondheid. Na diens dood in 1625 blijft hij wonen op Huis Hengelo.

In 1627 trouwt hij met Aleyd (of Alida) van den Bouchorst (Boekhorst of Buckhorst), ervrouw van Wimmenum. Zij is een afstammeling van onder andere de graven van Egmond, Holland en Nassau-Dillenburg. Het echtpaar krijgt drie dochters en twee of drie zoons, tussen 1633 en 1642.

Blijkens de verhalen heeft Willem het onstuimige karakter van zijn opa geërfd. Bekend is dat hij tenminste twee bastaardzonen verwekt bij zijn dienstmeid Elisabeth Herlett (of Harlett). Hij verwondt bij een schermutseling in Deventer een edelman. Ook gaan geruchten dat hij iemand gedood heeft. Bij zijn toetreding tot de Ridderschap van Overijssel in 1633 ontkent hij de geruchten ten stelligste en maakt carrière. Binnen een paar jaar wordt Willem afgevaardigde naar Den Haag. Ondertussen is hij drost van Twente en staat hij aan de basis van de Hervormde Gemeente te Hengelo. Na de dood van zijn vrouw in 1642 stelt Willem de huiskapel beschikbaar aan de hervormde gemeente, tegen een vergoeding van de Staat voor de aanstelling en onkosten van een predikant.

In 1644 wordt Willem afgezant namens Overijssel bij de vredesonderhandelingen in Münster. Vanaf januari 1646 verblijft hij samen met de zeven afgezanten van de andere Nederlandse gewesten in een speciaal aangekocht en ingericht groot huis te Münster. Als onderhandelaar maakt hij echter niet zoveel indruk op zijn mede-onderhandelaars. De Zweedse ambassadeur noemt hem vooral gierig en 'geneigd om Frankrijk en Spanje hun zin te geven, tenminste als hij er voordeel uit kan halen.' Toch staat hij prominent (linksvoor, grijs pak, opgeheven hand) op het schilderij van Gerard ter Borgh, dat het moment verbeeldt dat de

Eedaflegging bij de Vrede van Münster in 1648, Gerard ter Borch II, olieverf op koper, 1648. Achter de stoel in het grijs Willem Ripperda. Collectie Museum Münster.

Vrede van Münster daadwerkelijk gesloten wordt.

Erfenis

Behalve dat zijn naam voortleeft, vanwege de ondertekening van de Vrede van Münster, is Willem's erfenis zacht gezegd niet indrukwekkend. Rond 1650, als hij nog nageniet van zijn roem, geeft hij opdracht een groot schilderij te maken van zijn gezin. Willem laat zichzelf portretteren als Romeins veldheer, naast zijn overleden vrouw, die haar jeugdigheid heeft behouden. Boven het echtpaar zweven drie engeltjes, die drie jong overleden kindertjes voorstellen. Naast het echtpaar staan de drie respectievelijke dochters: Adelheid (ook Alexiana genoemd; geb. 1636), Anna (1639) en Nicolina (ca. 1640). Aan de rechterkant zien we Amelis (geb. ca. 1630) te paard, die we meestal tegenkomen als één van de twee bastaardzonen. Daarnaast zien we Unico (1635) en jongste zoon Willem (1638).

Oudste dochter Adelheid zou één van de mooiste hofdames van stadhouder Willem II zijn geweest. Constantijn Huygens vermeldt in zijn dagboek dat "de graaf van Hoorn vertelde hoe hij joff. Ripperda [...] tot zijn verdoen gehadt hadde, en hoe geweldigh heet zij was." Het is van alle tijden. Adelheid trouwt met een katholieke graaf uit Frankrijk en vertrekt naar Parijs als Madame de Caravas. Van de bastaardzoon Amelis en zijn broer Herman Otto (ook rond 1630 geboren) is bekend dat Willem deze graag wilde legitimeren, door een huwelijk met hun moeder en zijn langjarige geliefde Elisabeth Herlett, maar dat zijn wettige zoon Unico daar een stokje voor stak. Waarom Herman Otto niet op het schilderij staat, is niet helemaal duidelijk. Tenzij Amelis toch een wettige zoon uit zijn huwelijk met Aleyd was. Amelis overleed al jong in 1652, waardoor Unico sowieso erfgenaam zou zijn geworden. De bronnen zijn niet helemaal duidelijk over Amelis' status.

Zoon Unico volgde in grote lijnen de voetsporen van zijn voorvaderen, behalve dat hij kinderloos bleef. Hij was nogal heetgebakerd en doodde tijdens een dispuut in een herberg in Leeuwarden een Duitse graaf. In Rampjaar 1672 werd hem de mislukte verdediging van Zwolle nagedragen. Ook leefde hij op veel te grote voet. Na zijn dood moesten alle landgoederen worden verkocht, deels aan de echtgenoten van zijn

annuleren voor een nieuw avontuur met een toneelspeelster uit Tilburg. Vader Willem weet dit te voorkomen, maar de verhoudingen met de schoonfamilie zijn totaal verstoord. Willem jr. wordt rond 1666 vermoord bij Den Bosch in een overval door Münsterse soldaten. Het vermoeden leeft, dat de schoonfamilie opdrachtgever is geweest.

In 1669 sterft Willem. Zijn kleinzoon Ludovico, door hem gelegitimeerd in 1666, is de enige die de familielijn van Willem Ripperda voortzet. De laatste nazaat sterft in 1892 te Wenen.

Familiewapen Ripperda.

jongere zussen Anna en Nicolina. Jongste zoon Willem maakte het helemaal bont. Hij groeide grotendeels op in het milieu van zijn oudste zus, in Frankrijk. Hij trouwt tegen de zin van zijn vader als minderjarige met de zus van zijn zwager, waarmee hij een zoontje, Ludovico, krijgt. Een paar jaar later wil hij dit huwelijk

Sterven als Ripperda

Nogal wat mannelijke leden van de familie Ripperda kwamen vroegtijdig aan hun einde. Vaak gewelddadig, in oorlogen, tijdens een duel of bij de jacht. Opvliegendheid en drankzucht waren beruchte familietrekken. In combinatie met het ruiterschap leidde dit regelmatig tot de Ripperda-dood: het overlijden te paard. Het familiewapen - een ridder te paard met geheven zwaard - versterkt het beeld.

Bronnen:

- Gietman, C. (2011). *Het land van de Ripperda's*. In: *Mijn stad, mijn dorp. Historisch Tijdschrift Overijssel*, nr. 2 (feb/mrt). [via issuu.com]
- Molhuysen, P.C., Blok, P.J. & Kossmann, Fr.K.H. [red.]. (1924). *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*. Deel 6. Leiden: A.W. Sijthoff.
- Presser, J. (1941/1963). *De Tachtigjarige oorlog*. [4e druk]. Amsterdam: Elsevier.
- van Agteren, P. (2010). *Genealogie van het geslacht Ripperda en Cosijn von Ripperda*. [via docplayer.nl]
- van Agteren, P. (2014). *Genealogie van het geslacht Ripperda*. lulu.com [via Google Books].
- van den Berg, J.C. (1898). *De vrede van Münster*. In: *Zondagsblad van "De Avondpost"* 30-1-1898 [no. 3877]. p.4.
- Delpher.nl
- <https://ruudbreteler.com/het-ripperda-te-lonneker>
- <http://www.marceltettero.nl/rijkvanneripperda>
- <https://www.wieiswieinoverijssel.nl>

Joods leven in Twentse dorpen

Geert Bekkering

Zodra tien joodse mannen van dertien jaar of ouder bij elkaar kunnen komen, kan een gebedsdienst gehouden worden. Dat kan in een woonhuis. Een eigen synagoge is dus niet erg belangrijk voor een joodse gemeenschap, maar er werd uiteraard wel naar gestreefd. Eigenlijk is een ritueel badhuis of mikwe voor de vrouwen veel belangrijker. Na de menstruatieperiode is een rituele wassing in stromend water verplicht. Toch is over mikwe's in Twente heel weinig te vinden, al nemen we aan dat ze vaak bij de synagoge waren.

Pogroms

De Azijkenazim, vaak aangeduid als Hoogduitse joden, kwamen uit Oost- en Midden-Europa. Vooral na de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) in Duitsland, kwamen veel joden naar Nederland. Door pogroms in Polen, Oekraïne en Litouwen bleef in Nederland het aantal joden uit Oost-Europa stijgen. Omdat ze tot de arme tak van het jodendom behoorden, waren ze hier geen graag geziene gasten, ook niet binnen de eigen geloofsgroep. Ze vestigden zich vooral in de *Mediene*, de provincie (= buiten Amsterdam). Ze spraken Jiddisch, een mengeling van Duits, Slavisch en Hebreeuws.

In Nederland ontstonden na de opheffing van de vreemdelingenstatus in 1796 en de scheiding kerk-staat in 1848, de Portugees-Israëlitische Gemeente en het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap. In 1931 kwam daar het Verbond van Liberaal-Religieuze Joden in Nederland bij. In het Centraal Joods Overleg, opgericht in 1997, werken de voornaamste joodse organisaties samen.

Insluipende smoussen

Volgens Corwin (1962) kwamen veel joodse gezinnen in de achttiende eeuw uit Beieren en Oostenrijk (Wenen), waar ze regelmatig blootstonden aan barbaarse vervolgingen. Op verschillende tijden werden zij er, na valse beschuldigingen, beroofd, verbannen of afgeslacht. Er zwierven opgejaagde joden door Duitse landen, waar men hen niet wilde opnemen. Omstreeks 1700 sloten sommigen zich tot dievenbenden aan, die ook wel in Twente actief waren. De Staten van Gelderland en Overijssel vaardigden toen strenge plakaten uit "tegen incruypen en insluipen

van vreemde joden en smoussen [afgeleid van "des Mousjee" = van Mozes]". In een lijstje van gauwdieven uit het jaar 1723, die "gecondemneert werden om geradbraakt te worden", komt de naam voor van Joseph Kromneus uit Wenen. Zijn "neef" heet Levi van Weenen, woont in Almelo en heeft een bruid uit Gulikerland, "die te Amsterdam bij een Jood dient".

Geleidelijk neemt het aantal gevestigde joden toe. Aan het eind van de negentiende eeuw was er bijna geen dorp of plaats zonder Jodenhoek of Jodenstraat. Uit genealogisch onderzoek blijkt dat de joodse families in Oldenzaal, Almelo en Enschede in de achttiende eeuw sterk verwant waren. Kenmerkend is dat de vaak kleine gemeenschappen in Twente zich aanpasten aan de tradities en de plaatselijke gebruiken.

Economisch succesvol

Cor Trompetter (2001) heeft als eerste met harde gegevens de economische situatie van de joden in Overijssel bekeken.

In 1749 werd een eenmalige inkomstenbelasting geheven, de 'Personele Quotisatie'. Alleen armen waren hiervan vrijgesteld. In

De synagoge in Borne is rijksmonument en cultureel centrum.

Twente werden 27 joodse huishoudens aangeslagen (op een aantal van 42 huishoudens in 1748). De meesten (20) verdienden minder dan 200 gulden per jaar, net zo als de meerderheid van de Twentse bevolking. Het gemiddelde dagloon van een arbeider in Twente bedroeg ongeveer tien stuivers. Zes joodse huishoudens hadden een inkomen tussen 200 en 400 gulden, terwijl één huishouden een inkomen had tussen 400 en 600 gulden. Geen van de in de Quotisatie aangeslagen joodse huishoudens was rijk, maar van een extreme armoede was evenmin sprake.

In 1808 werd er opnieuw een Quotisatie geheven. Hierbij werd de bevolking in 41 klassen verdeeld.

In Almelo werd Moses Salomon, de vader van de oprichter van het grote textielbedrijf Salomonson, aangeslagen op basis van een inkomen van meer dan 2.000 gulden. Dus in Twente behoorden er rond 1800 al joden tot de rijkere bovenlaag, gedefinieerd als de tien procent van de bevolking met de hoogste aanslagen. De Twentse joden blijken relatief welgesteld dan de rest van de bevolking. In de laagste klasse, klasse 41 vinden we 29,31 procent van de gehele bevolking, maar slechts 15,71 procent van de joden.

Jodenhoek

Aan het begin van de negentiende eeuw was er in vrijwel iedere stad en elk dorp in Overijssel

Oorsprong Twentse joden in 1813	personen	%
Twente	6	13
Amsterdam	3	6,4
Gelderland	8	17
Oost Europa	30	64
TOTAAL	47	100

een joodse gemeenschap. De meeste joden waren eerste of tweede generatie migranten uit Duitsland, Oostenrijk en Polen. Ook in Twente, waar zich al in het midden van de zeventiende eeuw voor het eerst joden konden vestigen. Als migrantengemeenschap waren ze economisch succesvol.

Het Emancipatie Decreet van 1796 had een positief effect op de groei van de gemeenschappen, maar verder bracht de

Gelijkheid voor de Twentse joden weinig extra Vrijheid.

Slagers en handelaren

In Twente verdiende de overgrote meerderheid van de joden de kost als slagers en kooplieden. In 1795, het jaar van de eerste Volkstelling waarbij ook de beroepen werden

Sinds 1982 fungeert de synagoge in Haaksbergen weer als gebedshuis.

geregistreerd, was meer dan de helft van alle slagers in Overijssel joods. Bij de kooplieden zien we een brede variëteit aan activiteiten: graankooplieden, handelaars in dure textielproducten, kooplieden in vellen en in huiden en verkopers van loterijbriefjes. Een opvallend gegeven is, dat in het Twente van de achttiende eeuw joodse textielondernemers nog amper te vinden zijn. Bekende textielfamilies als Bendien (Denekamp) en Salomonsen (Almelo) waren aan het begin van de negentiende eeuw al wel redelijk welgesteld, maar hadden hun geld niet in de textiel verdiend. Moses Salomon, de vader van de stichter van de grote firma Salomonson verdiende zijn geld met allerlei soorten handelsactiviteiten, maar ook door de aan- en verkoop van onroerend goed en met het verstrekken van hypotheek.

Joodse bevolkingsdynamiek

Eind achttiende eeuw was de economische situatie in Amsterdam erg slecht. Daar zaten vanouds de meeste joden, waarvan er rond 1790 veel het platteland op trokken, waar het economisch relatief beter ging. Na de Franse Revolutie was de samenleving ook toleranter,

De verdwenen synagoge van Hengelo. Foto Rijksdienst Cultureel Erfgoed.

maar assimileren bleek niet erg gemakkelijk. Na 1796 hadden ze echter gelijke rechten, ook onder koning Willem I. De rijkere joden assimileerden het eerst, maar in de loop van de 19e eeuw gebeurde dat ook bij de armere joden. Met de Onderwijswet van 1857 verdween de subsidie voor religieuze scholen en moesten joodse kinderen naar openbare scholen. Dat betekende nog meer integratie. Alleen de orthodoxe joden bleven vasthouden aan hun geïsoleerde en eigen levenswijze. In dorpjes en kleine stadjes van Twente ging de integratie langzamer omdat men minder meekreeg van de maatschappelijke ontwikkelingen en nieuwe denkbeelden. En omdat ze vaak met zo weinig waren, hielden de joden juist steviger vast aan hun joods-zijn. Rond 1860 profiteerde Amsterdam van een opkomende industrialisatie en trok weer meer joden aan. Vooral omdat het eind negentiende eeuw met een landbouwcrisis op het platteland juist veel minder ging. Nu was er ook in Twente een trek naar de plekken waar industrie was, want daar was handel, vraag naar alledaagse producten, waar veel joden bij betrokken waren. Rond 1880 waren de joodse gemeenschappen in Twentse dorpen en stadjes het grootst.

Kleine Twentse plaatsen

Al in 1721 wordt er in Almelo een synagoge genoemd, in 1760 in Delden en in 1765 in Oldenzaal. Bij de volkstelling van 1748 waren er in Twente 42 joodse huishoudens met in totaal 180 leden op een totale bevolking van meer dan 49.000 personen. Kennelijk is het mogelijk om in het begin van de achttiende eeuw op enkele plaatsen in Twente zo vaak tien volwassen joodse mannen samen te brengen, dat er gesproken kan worden van een synagoge. Dat kan ook in een kamer in een woonhuis zijn geweest. Van **Delden** weten we dat ze "... al enkele generaties vóór 1832 ..." bij elkaar kwamen in het gehuurde achterste deel van een huis aan de Noordwal 21. Er is ook sprake van het gebruik van de (verlaten) kapel van het Heilige Geest Convent aan de Noordwal van 1768 tot 1798. De eigen synagoge aan de Noordwal werd gebouwd in 1861. Het Joodse leven is buiten de grotere steden in Twente, in de Tweede Wereldoorlog door de Duitsers weggevaagd. Wat bleef waren de kleine synagogen die soms een bestemming kregen als garage, opslag of als kerk. Ze zijn echter meestal afgebroken. Zo ook in Delden. Een gevelsteen van het gebouw wordt bewaard in het Rijksmuseum Twente. Er moet al vóór 1861 een mikwe zijn geweest.

De Deldense situatie is welhaast illustratief voor de meeste Twentse joodse gemeenschappen in dorpen en stadjes. De synagoge lag meestal tegen de buitenrand van het dorp of stadje en er vlak bij woonden veel joodse gezinnen en waren joodse winkels.

Bornse Synagoge

In 1843 werd de synagoge in **Borne** plechtig ingewijd. Hij verving voorgaande tijdelijke voorzieningen. Het initiatief tot de bouw was genomen door Salomon Spanjaard. Hij was de grondlegger van wat later één van de grootste textielfabrieken van Twente zou worden. In 1895-1897 volgde een nieuwe joodse school, met daaraan verbonden de woning van de leraar. Die was tevens voorganger van de gebedsdiensten in de synagoge. Tussen synagoge en school verrees tenslotte, in 1935, het rituele badhuis. Daarmee was in alle

behoeften van een religieus centrum voorzien. In 1984 nam de gemeenteraad van Borne het besluit om het gebouw aan te kopen en te laten restaureren. De synagoge werd een Rijksmonument en kreeg de bestemming van cultureel centrum. Om deze nieuwe bestemming te realiseren kwam in 1986 de Stichting de Bornse Synagoge tot stand. Regelmatig vinden in de synagoge exposities plaats en worden concerten, lezingen en cursussen gehouden.

De joodse gemeente in **Denekamp** behoorde vanaf 1906 officieel bij Oldenzaal, maar bleef zelfstandig functioneren. In de Vledderstraat staat een klein monumentje, ontworpen door kunstenaar Truus Menger. Op die plaats kon de Joodse gemeenschap in Denekamp omstreeks 1850 een eigen synagoge inwijden. In de nacht van 4 op 5 mei 1941, werd het interieur van de synagoge vernield. Tijdens de bezetting diende de synagoge als opslag voor het uit de huizen van de gedeporteerde joden gehaalde meubilair. De synagoge takelde daarna snel af en werd rond 1950 afgebroken.

In 1855 was er in **Diepenheim** een synagoge. Deze werd in 1911 afgebroken. Ze stond in de Middenstraat, daar waar nu een kunstgalerie is gevestigd. Het gebouw is slechts 20 jaar in gebruik geweest. Op die plek (of met de grondvesten en muren?) is een molen gebouwd.

De synagoge stond in **Goor** aan de Schoolstraat, toentertijd Malmberg geheten, en moet daar in 1870 al hebben gestaan. Op 12 sep-

tember 1902 werd in Goor op de plaats van de oude synagoge een nieuwe ingewijd. De synagoge werd in de oorlog ontwijd en vernield. Ze werd in april 1945 door een bombardement verder beschadigd en is na de oorlog afgebroken.

De synagoge van **Haaksbergen** staat aan de Ruisschenborgh, vroeger de Morsinkhofsteeg, in het centrum pal naast het gemeentehuis. In 1828 bouwde de joodse gemeente in boerengotiek een gebouwtje van tien bij zeven meter, met sloopmaterialen van de ter plaatse afgebroken villa De Stoepe. Oorspronkelijk zat aan de noordmuur een ritueel bad vast-gebouwd en was er naast de synagoge een klein joods schoolgebouw gevestigd. Bij de verbouwing van 1908 is dat mikwe gesloopt en werd de joodse school verbouwd tot ritueel badhuis.

Bij de inwijding van de synagoge in 1828 bestond er al vele jaren een joodse gemeente, die voordien voor de erediensten gebruik maakte van de oude turfschuur van schout Waanders. Door persoonlijk ingrijpen van wethouder Jordaan werd een bouwvergunning verkregen. De RK gemeente klaagde "groot geraas, getier en gezang" te verwachten. Wethouder Jordaan wees er echter op dat het lokaal bij Waanders dichterbij de kerk was en dat er nooit een klacht was gehoord. Het pand werd helemaal achter op het perceel gebouwd, zo ver mogelijk van de kerk vandaan.

Na de bezettingsjaren werd de synagoge weer in gebruik genomen door de Nederlands Israëlitische gemeente van Haaksbergen, waartoe een groot deel van de 67,8 % overgebleven joodse Haaksbergenaren behoorden. In 1948 werd de voormalige moedersynagoge te Goor opgeheven. De Haaksbergse joodse gebouwen hebben de Duitse bezetting goed doorstaan, maar van de roerende goederen van de joodse gemeente Haaksbergen ging veel verloren.

Nadat in 1968 wegens een gestaag teruglopend ledental de laatste eredienst was gehouden, werd in 1972 de NIG Haaksbergen bij die van Hengelo gevoegd. De synagoge en het joodse badhuis kwamen leeg te staan en raakten met de gemetselde omheining in verval. Onder

De synagoge in Holtzen werd na de oorlog gebruikt als garage en gesloopt voor de bouw van het gemeentehuis.

De synagoge in Goor overleefde door vernieling en bombardement de oorlog niet.

burgemeester Ton Stadhouders werd besloten de synagoge te restaureren en kreeg ze de monumentenstatus. Daarbij werd het historische mikwe wel gesloopt. Sinds juni 1982 is de synagoge weer in gebruik als gebedshuis, maar nu van de Liberaal Joodse Gemeente Twente, opgericht in december 1971. Het gebouw wordt beheerd door de Stichting Synagoge Haaksbergen, die het gebouw ook als Beet Midrasj, leerhuis, gebruikt. Regelmatig zijn er rondleidingen en af en toe wordt het gebouw door derden gebruikt. Sinds de restauratie bezoeken jaarlijks in het kader van het Anne Frank-project de hogere groepen van het lokale basisonderwijs de synagoge om er les te krijgen over de geschiedenis van het Haaksbergse jodendom en over hedendaags jodendom. Daarbij wordt ook een bezoek gebracht aan de nabijgelegen moskee.

Synagogediensten werden in **Hellendoorn** gehouden in een huis aan de Schapenmarkt. In de kelder bevond zich een ritueel bad. Na

1865 slonk de joodse gemeenschap, die waarschijnlijk geen zelfstandige status heeft gehad, door overlijden en door vertrek. Tegen 1900 woonden er nog vijf joden in Hellendoorn. Het is niet bekend wat er met de synagoge is gebeurd.

In 1921 werd in **Holten** een synagoge gebouwd. Na de oorlog werd de synagoge verkocht en gebruikt als garage. Later gesloopt voor de bouw van het gemeentehuis.

Er is in **Losser** een kleine joodse gemeenschap geweest. Naar verluid was er aan de Kerkstraat een thuissynagoge.

Vóór 1771 was Moses Nasch in een privé-woning in **Ootmarsum** werkzaam als godsdienstonderwijzer. Bij de indeling van 1821 komt Ootmarsum (met Denekamp) voor als zelfstandige Bijsynagoge. Erediensten werden in 1821 gehouden in de gehuurde bovenkamer van een bouwvallig huis dat door Christenen werd bewoond.

In 1843 werden in Ootmarsum een synagoge en een school gebouwd. Bij een brand in 1859 gingen beide verloren. In 1860 werd een nieuwe synagoge ingewijd aan de Kloosterstraat. In 1902-04 werd die synagoge gerestaureerd. Begin 1900 liep het aantal joden in Ootmarsum terug, maar de blijvers waren heel goed geïntegreerd. In 1924 is de joodse gemeente bij die van Oldenzaal gevoegd. De synagoge werd aan de 'Zusters van Onze Lieve Vrouwe' uit Amersfoort verkocht en in 1936 gesloopt voor de bouw van een nieuwe vleugel van het klooster Maria

In oorlogsjaren veranderde de synagoge te Rijssen in een opslagplaats van in beslag genomen joodse goederen.

De synagoge in Vriezenveen gaat onderdeel uitmaken van een verzorgingshuis. De buitenzijde wordt in de originele staat van 1878 teruggebracht.

ad Fontes. In de Kloosterstraat staat sinds 2016 een monument in cortenstaal, met de gevelsteen van de synagoge.

De joodse gemeente in **Rijssen** organiseerde zich pas na 1813 en kreeg in 1838 een onafhankelijke status. In 1830 werd een synagoge gebouwd, waarschijnlijk aan de Elsenerstraat. In 1885 kwam er een nieuwe synagoge. In de oorlog werd de synagoge gebruikt als opslagplaats van geconfisqueerde huisraad uit joodse huizen. Een deel van de inventaris van de synagoge is naar Almelo overgebracht en gespaard gebleven. Na de oorlog werden de synagogen van Rijssen en Holten verkocht en gebruikt als opslagplaats en garage. De joodse gemeente werd in 1948 opgeheven. Rijssen werd bij Almelo gevoegd en Holten bij Deventer.

In 1813 waren er tien joodse gezinnen in **Vriezenveen**. Er zijn toen ongetwijfeld kerkelijke bijeenkomsten geweest bij iemand thuis, maar daar zijn geen gegevens over. De joodse inwoners van Vriezenveen vielen kerkelijk onder Almelo. In 1879 werd een eigen synagoge ingewijd. Het bouwontwerp was oorspronkelijk bedoeld voor Winsum. Vooral het bijzondere metselwerk aan de gevel valt op. Binnen zijn er niet veel details meer over, want rond 1923 is het gebouwtje een werkplaats geworden en de laatste jaren vooral als opslag gebruikt.

Vriezenveen had het gebouwtje lang geleden al tot monument verklaard, maar daarmee kan een gemeente geen handhaving afdwingen. En het gebouwtje was inmiddels bouwvallig en onveilig geworden. Sloopplannen werden regelmatig bij de gemeente ingediend, maar geweigerd. In 1999 werd door Richard de Haas de Stichting Behoud Synagoge opgericht en recent begonnen zich ook de Bond Heemschut, politieke partijen en projectontwikkelaars te roeren. De eigenaren van het huis en de 'opslagruimte', het echtpaar Arends, is op leeftijd en heeft zelf het geld niet voor een opknapbeurt. Huis en synagoge zijn nu gekocht door een projectontwikkelaar. Mogelijk komt er een appartementencomplex, waarin de oude synagoge een functie krijgt. De plannen moeten uiteraard nog door de gemeente Twenterand beoordeeld worden. Voor de nieuwe eigenaar wordt het een flinke klus om de synagoge te restaureren.

Bronnen:

- Corwin H.M.: *Over oude Joodse begraafplaatsen in Twente*, jaarboek Twente 1962, p. 43-53
- Grootenboer, J.J.: *De kleine synagoge van Haaksbergen*, jaarboek Twente 1988, p. 33—38
- Kooij, Peter: *De Joodse gemeenschap en synagoge in Delden*, 2004, Stichting Bedehuizen Overijssel en Flevoland, Bulletin nr. 32
- Michman, J., et al.: *Pinkas. Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland*, Kluwer 1994, isbn 9789061172918
- Morshuis, Ben: *De geschiedenis van de Joden in Ootmarsum*, Ben Morshuis Stichting 1996, isbn 90.802388.5.6
- Poppers, Helena, dissertatie 1926: *De Joden in Overijssel van hunne vestiging tot 1814*
- Trompetter, C.: *Over 'De Joden in Overijssel van Hunne Vestiging tot 1814'*. Overijsselse Historische Bijdragen, 116, (2001). 103-120.
- Weustink, mr. G.J.J.W.: *Uit de geschiedenis der joden in Oldenzaal*, Uitg. Noreg Inc. 1990

Een baken op de grens met Salland

Gerhard Post

Strooigoed

Twente is bezaaid met stenen. Ogenscheinlijk zijn ze willekeurig uitgestrooid. Een deel echter markeert al honderden jaren een grens. Deze grensstenen zijn het onderwerp van Strooigoed.

In 'Rijssen door de eeuwen heen' verhaalt Jaap Riemens van een grensconflict tussen de marken Rijssen en Notter-Zuna in 1515. Roelof van Langen herinnert zich dan nog een grensinspectie van de marke Rijssen van voor het jaar 1455. Deze loakgang begon en eindigde bij de Holterpaal (52° 19' 12" NB, 6° 27' 39" OL), het 3-markenpunt van Rijssen, Noetsele en Holten. Op dit punt stond zo'n 570 jaar geleden dus al een grenspaal, en nu staat er nog steeds één: een forse stenen paal. Aangezien vroeger vaak houten palen gebruikt werden, is het onduidelijk of de paal van nu er in de vijftiende eeuw al stond. Zo'n tien jaar geleden was hij moeilijk te vinden, maar enkele jaren geleden werden de bomen en struiken om de paal heen

gerooid. De beheerder plantte er drie boompjes omheen, waardoor de paal nu prachtig tot zijn recht komt.

Het conflict van 1515 werd afgehandeld op hoog niveau, de bisschop van Utrecht velde als landsheer van Overijssel het oordeel. Hij liet de betwiste grond verkopen, zodat de marken Rijssen en Notter-Zuna het nakijken hadden. Het grensgeschil leidde uiteindelijk tot de 'Zunasche wal', aangelegd in de zeventiende eeuw. De marken Noetsele en Notter-Zuna ruzieden door tot in de negentiende eeuw. De Holterpaal echter wist van geen wijken.

Holterpaal

Portretten van de tweelingzusjes Heck

Frits van Riel

De Oudheidkamer Twente bezit een zeer uitgebreide collectie. Minder bekend is dat een groot deel daarvan niets met Twente te maken heeft - of dat de herkomst twijfelachtig is. Als voorbeeld drie portretjes van de tweelingzusjes Heck uit Zwolle. Die zijn op de website onder Museale Collectie te vinden bij de schilderijen en prenten.

Het schilderijtje

Op de website staat als begeleidende tekst: "Anoniem (w.s. A. Blijdenstein). Doek, ovaal. Portret (heupstuk) van de tweeling M.M. en E.B. Heck, dochters van D.F. Heck en C.W. Schaffenrood. 1800."

Deze informatie roept al meteen wat vragen en opmerkingen op. Wie was A. Blijdenstein? Was dit Johanna (Anna?) Blijdenstein († Enschede 26-5-1820), echtgenote van Dethard Elderink en toen 22 jaar oud? Het is bekend dat deze jongedame als liefhebberij tekende en schilderde, maar vast nog niet in 1800.[1] Of was het misschien Christina Alida (Lida) Blijdenstein (geboren Enschede 28-7-1823), die zeer goed kon schilderen en tekenen? Lijkt helemaal onmogelijk! Wie het weet mag het zeggen. Een heupstuk is het zeker niet, want de heupen zijn duidelijk te zien. Ik zou denken dat het een kniestuk is. Welk materiaal de

kunstenaar gebruikte, ontbreekt in de beschrijving. Dit dubbelportret kan heel goed door Johannes Anspach zijn gemaakt, want die verbleef rond 1800 in Zwolle.[2]

De portretten in pastel (zie p.16)

Op de website staat als begeleidende tekst: "Door J. Anspach (1752-1793). Op achterzijde etiket geplakt: E.B. Heck, geb. 20 April 1790 overl. 12 Nov. 1852 dochter van D.F. Heck en C.W. Schaffenrood." Verder staat er: "Sign. op plakker tegen aangebrachte glasplaat: Joh. Anspach 1812 2/5 juni." Was het 2 mei of tussen 2 en 5 juni? Het andere: "J. Anspach (1752-1793). Op achterzijde etiket geplakt: M.H. of M.M. Heck geb. 29 April 1790 overl. 25 Dec. 1841 dochter van D.F. Heck en C.W. Schaffenrood." Verder staat er: "Sign. op plakker tegen aangebrachte glasplaat: Joh. Anspach 1812 2/4 gemaakt." Je zou denken op 2 april. De vraag is nu: hoe kan Anspach deze portretjes in 1812 hebben gemaakt als hij al in 1793 overleed? Dat had natuurlijk niet gekund, maar hij overleed ook niet in 1793. Dat was namelijk in Rotterdam op 25 januari 1823. Van Johannes Anspach is bekend dat hij in 1752 in Duitsland werd geboren en vanaf 1791 in ons land van stad naar stad trok om als fijnschilder aan de kost te komen. Bekend is dat hij ook rond 1811 in Zwolle verbleef.[2]

Meisjes Heck, schilderij (1800)

De familie Heck

Vader Daniel Fredrik Heck meldde zich op 25 december 1773 uit Frankfort aan de Main als Evangelisch Luthers lidmaat in Leeuwarden aan. Toen hij op 24 oktober 1779 in de Grote Kerk te Harlingen in het huwelijk trad met de daar geboren weduwe Catharina Wilhelmina Schaffenrooth was hij al muzikmeester. Uit haar eerste huwelijk bracht zij haar dochter Magdalena Heuperman (Höeperman) mee. In

Elisabetha Heck, portret in pastel (1812)

Harlingen werden vervolgens vier kinderen geboren. Daniel Fredrik vertrok met zijn gezin op 1 maart 1790 naar Zwolle, terwijl zijn echtgenote al hoogzwanger moet zijn geweest van de tweeling.[3] In Zwolle werd de helft van de in Harlingen geboren kinderen later niet meer aangetroffen. Naast de tweeling werden in Zwolle nog een zoon en dochter geboren, die echter niet ouder dan 25 jaar werden. Daniel Fredrik was in Zwolle eerst organist en later ook muziekmeester. Alle gezinsleden waren lidmaat van de Evangelisch Lutherse Gemeente. Oudste dochter Catharina Wilhelmina kocht in 1804 het Klein Burgerschap van de stad Zwolle en verkreeg twee jaar later een patent als wollenaarster.[4] Oudste zoon Johan Christiaan trouwde in 1806 in Dordrecht met Christina de Bruijn, noemde zich daarna Heck de Bruijn, was daar koopman en had een winkel.[5] Zijn echtgenote overleed in 1824 en daarna vertrok hij naar Kleef in Pruisen, waar hij hertrouwde. Van elk van zijn echtgenotes kreeg hij twee dochters. Dat Daniel Fredrik Heck zijn tweeling Elisabeth Barbara en Maria Margaretha liet portretteren kan een indicatie geven over zijn welstand. Kijken we naar het dubbelportret uit 1800, dan

zien we een paar schattige en goed geklede meisjes. Als je de twee pasteltekeningen van Anspach uit 1812 bekijkt zie je twee aantrekkelijke jongedames, waarvan je je niet kunt voorstellen dat ze ongetrouwd bleven. De zusters verschillen nu wat meer van elkaar dan in 1800 en niet alleen wat betreft hun kleding. Die voldeed aan de modieuze Empirestijl inclusief korte pofmouwjtjes.

Er werd gesuggereerd dat ze in Enschede hebben gewoond, maar bewijzen daarvoor zijn vooralsnog niet te vinden. In het lidmatenboek van de Lutherse Gemeente Zwolle staat geen vertrek genoteerd.[6] Daniel Fredrik Heck overleed in Zwolle (†18-4-1826), was organist en woonde aan het Grote Kerkhof. Uit de ingediende memorie van zijn nalatenschap voor het betalen van successiebelasting blijkt dat zijn erfgenamen waren: dochter Catharina Wilhelmina, zonder beroep, dochters Elisabeth Barbara en Maria Margaretha, wollenaarsters, allen wonende te Zwolle. Verder Johan Christiaan, zonder beroep en wonende te Dordrecht (zijn eerste dochter in Kleef werd op 25-3-1825 geboren!).[7] Na het overlijden van de weduwe Catharina Wilhelmina

Maria Margaretha Heck, portret in pastel (1812)

Schaffenrooth (†Zwolle 21-7-1834) aan het Grote Kerkhof dienden haar erfgenamen de memorie van successie in en dat waren: dochter Magdalena Heuperman Heck, gehuwd met marktmeester Willem Wolter Wakker, dochter Catharina Wilhelmina, zonder beroep, dochter Elisabeth Barbara, naaister, en dochter Maria Margaretha, zonder beroep, allen wonende te Zwolle. Bovendien Willem Wolter Wakker als gemachtigde van Johan Christiaan Heck, huisonderwijzer in Kleef.[8]

Van de tweeling overleed Maria Margaretha als eerste (†Zwolle 26-12-1841), ongehuwd en gewoonnd hebbende aan het Grote Kerkhof. Ze was ziek en had tien dagen eerder haar testament laten opmaken. Daarin benoemde ze haar beide zusters tot universele erfgenamen. De memorie van successie werd door hen ingediend, waarbij de oudste zonder beroep en de jongste nog naaister was. Broer Johan Christiaan was intussen overleden.[9] Elisabeth Barbara overleed bijna elf jaar later (†Zwolle 14-11-1852), ongehuwd en gewoond hebbende aan het Grote Kerkhof. De memorie van successie werd ingediend door zuster Catharina Wilhelmina, wonende aan het Grote Kerkhof te Zwolle. In het besloten testament van 20 januari 1843 was zij tot universele erfgename benoemd. [10] Als laatste overleed Catharina Wilhelmina (†Zwolle 28-2-1859), ongehuwd en gewoond hebbende aan de Sassenstraat. Haar erfgenamen waren: de drie dochters van wijlen broer Johan Christiaan Heck de Bruijn elk voor een kwart en de vijf nagelaten kinderen van halfzuster Magdalena Höeperman bij elkaar voor het overige kwart.[11] Op 12 maart werd een inventaris van haar boedel opgemaakt, waarin vijf schilderijen en acht schilderijtjes werden beschreven.[12] Wie de portretjes erfde, is niet van doorslaggevend belang. Niemand van de erfgenamen woonde namelijk ooit in Enschede. Maar hoe kwamen ze eigenlijk in bezit van de Oudheidkamer? De Enschedese fabrikant John Tattersall (1850-1937), firmant in de N.V. Tattersall & Holdsworth, schonk ze in 1935.[13] Tijdens zijn leven wist hij een bijzondere kunst- en antiekcollectie te verzamelen.[14] Waarschijnlijk werden ze op een veiling gekocht. Ja, en zeg als Oudheidkamer maar eens nee tegen een textielfabrikant! Maar wat moet je nou

met portretten van meisjes uit Zwolle, die waarschijnlijk niets met Twente hebben gehad?

Bronnen

1. P.A. Scheen – Lexicon Nederlandse beeldende kunstenaars 1750-1880, Den Haag 1981.
2. De website van het RKD Den Haag, de database Artists.
3. De website Alle Friezen.
4. Zoeken op achternaam in de Generale Index Zwolle op de website van de Collectie Overijssel te Zwolle.
5. De index Personen op de website van het Regionaal Archief Dordrecht.
6. Collectie Overijssel te Zwolle, toegang 1151 Inventaris van de archieven van de (hersteld) Evangelisch Lutherse Gemeente Zwolle 1676-1977 Kerkenraad: inv. nr.61 Register van lidmaten 1780-1956.
7. De website van de Collectie Overijssel te Zwolle, toegang 136.4 Inventaris van de Memories van Successie in Overijssel 1818-1926 Kantoor Zwolle: inv. nr.1341 Memories 1826.
8. Idem, inv. nr.1359 Memories 1834 2e halfjaar.
9. Idem, inv. nr.1375 Memories 1841nov.-1842 mrt. (deel 11 folio 60 nr.1137).
10. Idem, inv. nr.1399 Memories 1852.
11. Idem, inv. nr.1406 Memories 1859 1e halfjaar nrs.2/1018-1484 voor nr.2/1291.
12. Collectie Overijssel te Zwolle, toegang 828 Inventaris van de archieven van notarissen te Zwolle 1811-1915: inv. nr.1266 Minuutakten notaris A.J. Scrieverius 1859 I aktenrs.614-722 voor akte 648.
13. Goaitsen van der Vliet, die op mijn verzoek onderzoek deed in de documentatie van de Oudheidkamer, met dank.
14. De internetencyclopedie Wikipedia over John Tattersall.

Rijksmuseum ontsnapte aan vuurwerkkramp

Theo Leoné

Twente ontsteekt vuren als cultureel erfgoed. Pasen! Vlammen kunnen echter ook cultureel erfgoed bedreigen. Op 13 mei van het jaar 2000 liep het Rijksmuseum Twente door de ontploffing van vuurwerkfabriek S.E. Fireworks groot gevaar. Brokstukken beton boorden zich door de daken.

“Bij de vuurwerkkramp hadden we een buitenste en een binnenste ring”, zegt Herman Meuleman, destijds een week lang commandant van het rampterrein. “In de binnenste ring werkten de brandweerlieden, in de tweede ring de hulpverleners. De conservator van het museum klopte aan bij onze stafwagen en vroeg om hulp.”

De ontploffing was de grootste explosie sinds de Tweede Wereldoorlog. Onder de 23 doden 4 brandweermannen. Tweehonderd woningen verwoest, bijna duizend gewonden.

Herman Meuleman (Apeldoorn, 1962) koos al vroeg voor het brandweervak. Volgde deels de officiersopleiding aan de Koninklijke Militaire Academie – onderdeel genie – en daarna de Brandweer Academie in Schaarsbergen. Sinds 2010 is Meuleman secretaris van de Veiligheidsregio Twente.

“De brandweer doet meer dan blussen.

Besteedt ook veel aandacht aan het voorkomen dat iets mis gaat. Vanwege de maatschappelijke taak wilde ik graag naar de brandweer, om mensen te kunnen helpen.”

In mei 2000 is Meuleman brandweercommandant in de Achterhoek. Vanuit Doetinchem biedt hij zijn collega's in Twente hulp aan.

Enerverende weken volgen. Hij weet dan nog niet dat amper een half jaar later de caféramp in Volendam op zijn bordje ligt. Meuleman werkt dan bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken als coördinator op het gebied van de veiligheid.

“De vuurwerkkramp en de caféramp hebben voor het veiligheidsbeleid grote gevolgen gehad. De ontploffing in Enschede leidde tot 180 aanbevelingen. Volendam leverde nogmaals 80 dringende adviezen op.

Conclusie: in de samenwerking tussen bestuur en overheidsdiensten viel veel te verbeteren. Enschede en Volendam staan aan de wieg van de oprichting van een landelijk net van

“Het behoud van erfgoed ligt vooral in handen van de eigenaren.”

veiligheidsregio's. Vanwege mijn ervaring werd ik kwartiermaker.”

Voor de brandweer staat de veiligheid van mensen voorop. De beschermingstaak voor goederen schoof in de jaren vijftig naar de achtergrond. Een kwestie van geld. De bescherming van eigendommen ligt nu vooral in handen van de eigenaren.

“In Doetinchem kwam ik voor het eerst in aanraking met de bescherming van belangrijk cultureel erfgoed. Ik werd rondgeleid door kasteel Slangenburgh, een monument uit de nationale top 100. Mensen konden daar op retraite. Gingen dan twee trappen op en sloepen vlak onder het dak – zaten bij brand

De monumentale brandweerkazerne in Hengelo, de voormalige modelmakerij van Stork met imposante watertoren.

lelijk in de val. Oude gebouwen zijn vaak brandgevaarlijk.”

Om zowel het kasteel als de hotelfunctie veiliger te maken, kwam een programma tot stand waarin voor miljoenen aan de Slangenburg kon worden verspijkerd. “De veiligheid van mensen is in Twente goed geborgd. Het behoud van het erfgoed is een andere zaak. In onze regio met 630.000 inwoners heb je te maken met alle mogelijke gevaren. Van industrie met gevaarlijke stoffen en zware transporten door stedelijk gebied tot de kans op overstromingen en een kerncentrale dichtbij.”

Meulenman wijst op het nut van rookmelders en brandmuren. Onderschat rook nooit – want giftig. Besef ook dat boven de 150 graden de olieverf van je schilderijen druipet. De beschadigingen door bluswater zijn dan ook bijna altijd geringer dan door hitte. Is in geval van nood de brandweer te helpen? Jazeker. Vooral door niet in de weg te lopen. Een goed idee daarentegen is om aan te geven welke topstukken bij voorrang gered moeten

worden – als dat nog veilig kan. “De veiligheid rond paasvuren is uitstekend geregeld. Mensen beseffen de gevaren. Pas op voor overslaande vlammen en vlieg vuur. Denk aan de hoogte en omvang van de stapel, houd rekening met het weer.”

Inleiding van Meuleman in monumentale kazerne

Herman Meuleman houdt op donderdag 31 maart een inleiding over Brandveiligheid en Erfgoed. Plaats van handeling: de monumentale brandweerkazerne in Hengelo, Lansinkesweg 59. Bezoekers kunnen deelnemen aan een rondleiding door de voormalige modelmakerij van Stork. De bijeenkomst duurt van 19.30 tot 21.00 uur. Aanmelden kan via:

secretariaat@oudheidkamertwente.nl. Voor leden van de Oudheidkamer Twente is de lezing kosteloos. Niet-leden betalen 5 euro.

De middeleeuwse stadszegels van Oldenzaal

Guus Goorhuis

Van het middeleeuwse Oldenzaal zijn twee kleine kunstvoorwerpen bewaard gebleven die vrij weinig aandacht hebben gekregen in publicaties over de stad.[1] Toch zijn het voorwerpen die van de dertiende tot ver in de zestiende eeuw een belangrijke rol hebben gespeeld voor het stadsbestuur. Stadszegel worden ze genoemd – bewaard in archieven in Oldenzaal, Keulen, Utrecht en Lübeck.

Pak je een stadszegel vast, dan heb je een bijenwas-afdruk in handen, vervaardigd met behulp van een koperen of zilveren zegelstempel. Bij deze stempels is sprake van een zeer verfijnde manier van edelsmeedkunst. De twee zegelstempels van Oldenzaal uit de dertiende en veertiende eeuw zijn niet bewaard gebleven, wel beschikken we nog over diverse afdrukken ofwel zegels. Door toevoeging van een pigment aan de bijenwas kon men het zegel een bepaalde kleur geven. Men bevestigde het zegel aan een oorkonde die een officiële tekst bevatte zoals een rechtsovereenkomst of wilsbeschikking. Het zegel functio-

Stadszegel Oldenzaal uit 1351. Archiv Hansestadt Lübeck (AHL) 07, I-3/14 -Frisica nr.8. Foto AHL, aug. 2021; bew.: Paul Goorhuis.

neerde daarbij als herkenningsteken, afsluiting en als bewijs van echtheid van de oorkonde. In de loop van de middeleeuwen kreeg het zegel een grote symbolische betekenis: het representeerde de status en machtsaanspraak van degene die het hanteerde.[2]

Keulen

De stad Keulen ontving in 1260 een schrijven van schout, schepenen, raden en gemeente van

Dertiende-eeuws koperen zegelstempel van Deventer. Uit: Henk Slechte, *Geschiedenis van Deventer*. Zutphen 2010, dl. I, p. 92.

Oldenzaal, gedateerd op het octaaf van het feest van de heilige Johannes de Doper (1 juli). De Oldenzaalse bestuurders verklaren te willen toetreden tot de tussen Keulen en Utrecht gesloten overeenkomst, mits aan hun medeburger Gerard Kramer het door hem in Keulen geleden verlies van 17 Mark vergoed wordt.[3] Aan hun oorkonde hangt het zegel van Oldenzaal. Het is het oudst bekende exemplaar.

Het zegel heeft een diameter van 7,4 centimeter en behoort daarmee tot de groep van grote zegels. Afgebeeld is een ruiter te paard, met opwaaiende mantel; met de linkerhand houdt hij de teugel vast, zijn rechterhand wijst omhoog. Rechtsboven is de naam *MARTINUS* weergegeven. Het randschrift begint volgens toenmalig gebruik met het teken van het kruis als aanhef ofwel *invocatio*. Dan volgt *SIGILLUM ALDENSELENSE*, 'zegel van Oldenzaal'. Martinus ofwel Sint-Maarten was

De oorkonde van 1 juli 1260 met het Oldenzaalse zegel. Hist.Arch. Köln, Best. I, UI/249. Foto met dank aan Niels Bakker, gemeentearchivaris Oldenzaal.

patroon van de Utrechtse bisschopskerk, van de bisschop als landsheer en daardoor van het gehele bisdom.

Ongebruikelijk

Dat de naam van de afgebeelde ruiter expliciet op het zegel is weergegeven, is ongebruikelijk. De middeleeuwer kon een heilige namelijk al herkennen aan de stiling van diens houding en attributen. Een heilige werd binnen zijn of haar eigen, herkenbare context weergegeven. Ook op een zegel. Martinus staat als regel afgebeeld op het beroemde moment waarop hij met een zwaard zijn mantel in tweeën snijdt. Vaak wordt ook de bijbehorende bedelaar afgebeeld. Het Oldenzaalse zegel vormt hierop een uitzondering, want het toont deze scène niet. Om de ruiter toch als Martinus te kunnen identificeren was toevoeging van zijn naam dan ook noodzakelijk.

Ook het randschrift *SIGILLUM ALDENSELENSE*

trekt de aandacht. Latijnse toevoegingen die Oldenzaal nader zouden kunnen definiëren als stad, versterkte plaats of burgerschap (*sigillum civitatis, oppidanis* of *burgensium*) en ook veelvuldig gebruikt werden, ontbreken. Wat kan hiervoor de reden geweest zijn? Een esthetische overweging zodat de edelsmid meer ruimte had voor verfraaiing van de letters? Dat ligt niet voor de hand – volgens Diederich stond het zegel als *Kunstdenkmal* en *Kleinkunstwerk* ook ten dienste van de representatie van het bestuur van een plaats. Het uiterlijk en de kwaliteit van het zegel zegt alles over wat de opdrachtgever motiveerde om het zegel een dergelijke uitvoering te geven.^[4] Het zegel is daardoor een betekenisdrager van de eerste orde.

Mijn stelling is dat de reden voor dit ultrakorte randschrift gelegen is in het feit dat Oldenzaal op het moment waarop het schepenencollege het zegel liet vervaardigen nog geen stadsrechten had.

Het kleine ofwel secreetzegel van de stad Oldenzaal, gedateerd 3 augustus 1401. Oud-archief gem. Oldenzaal inv.nr.306. Eigen foto, apr. 2021.

Dat zou tevens verklaren waarom juist Martinus op het zegel werd weergegeven: hij was representant van de bisschop die landsheer was en via zijn schout ook 'heer' van Oldenzaal. Een stad-met-stadsrecht daarentegen voerde gewoonlijk een zegel met daarop afgebeeld de eigen patroon – teken van autonomie en machtsaanspraak.[5]

Uitzondering

Aldus hanteerde Oldenzaal reeds vanaf 1260 (mogelijk al eerder) een 'stads'-zegel zonder over stadsrechten te beschikken en was daardoor de uitzondering op de regel. Zowel Cox als Diederich hanteren de bij stadsrechtonderzoek gebruikelijke regel, dat het bestaan van een 'stads'-zegel er op wijst dat er dan ook sprake moet zijn van stadsrechten. Toch blijken er soms uitzonderingen te zijn op deze regel en Oldenzaal is er een van.[6]

Uit de veel geciteerde oorkonde van 21 maart 1296 van bisschop Jan van Sierck[7] weten we dat Oldenzaal ook in dat jaar nog geen stadsrecht had, maar wigboldrecht. Wel met toevoeging van enkele privileges, maar niet in die mate dat ook juridisch sprake is van stadsrecht.[8] Reeds in 1220 wordt Oldenzaal beschreven als een versterkte plaats ofwel *o(p)pidum*. [9] In dat jaar kon men al terugkijken op een meerdere eeuwen omspannend proces van stad-in-wording waarbij Oldenzaal een unieke positie in Twente innam. In zekere zin was Oldenzaal dan ook 'stad'. Toch werd de laatste stap, die naar stadsrechten, ook in

1296 nog niet gezet. Noch door de bisschop, noch door de schepenen. Opmerkelijk. Het laatst bekende Martinuszegel van Oldenzaal is uit 1368 en bevindt zich in het Archiv der Hansestadt Lübeck.

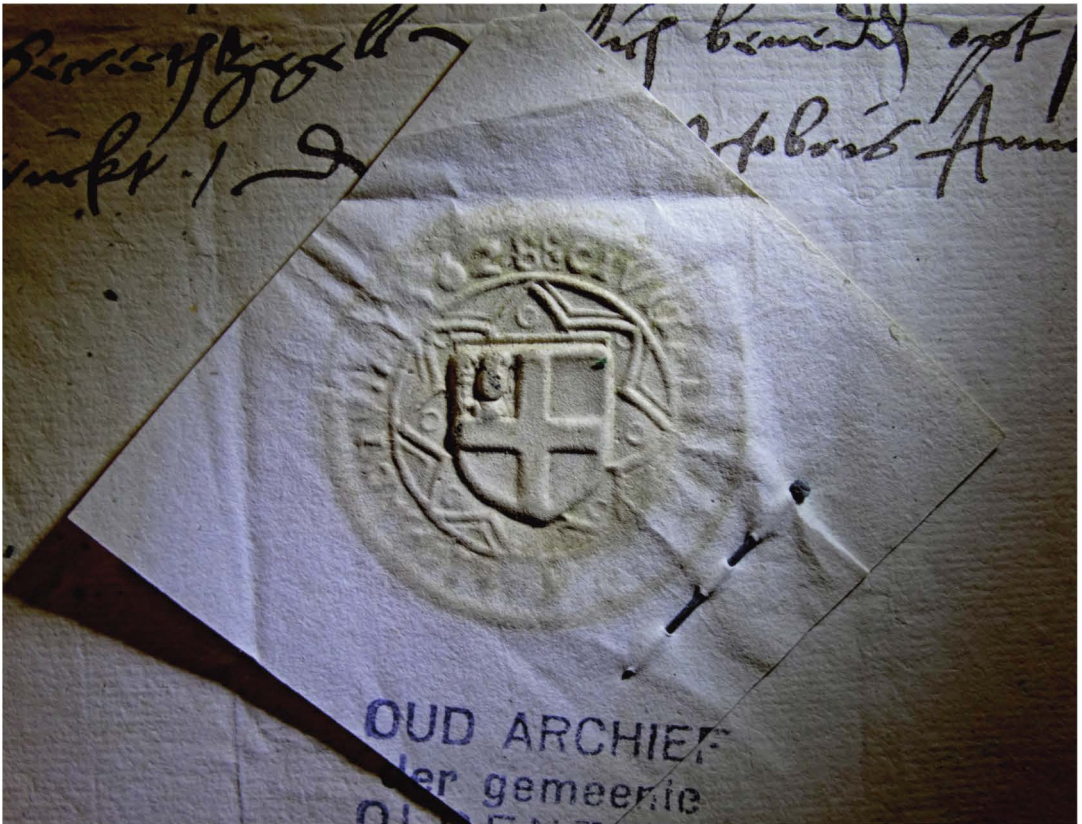
Secreetzegel

Naast de hoofdzegels maakte men in de middeleeuwen ook gebruik van meerdere soorten kleinere nevenzegels. Het oudste type daarvan is het zogeheten secreetzegel – zegel om het geheim (*secretum*) van de tekst te beschermen. Ook Oldenzaal, inmiddels stad-met-stadsrecht, gebruikte zo'n zegel. Het oudste bewaard gebleven exemplaar is uit 1351 en bevindt zich in het oud-archief van Oldenzaal.

De doorsnede is 3,8 centimeter. Het centrale deel van het zegel is een zogeheten vierpas (gotisch geometrisch motief), omgeven door gotisch maaswerk, met daarin een wapen met balkenkruis, identiek met het wapen van het Sticht Utrecht – zichtbaar teken van de sterke band met de landsheer.[10] In het veld, heraldisch gezien rechtsboven in het wapenschild, is de buste van een bisschopsfiguur met mijter en staf aangebracht, zij het nogal eens moeilijk herkenbaar.[11] Het randschrift bestaat uit de woorden *SECRETUM CIVITATIS ALDENSELENSIS*, 'secreetzegel van de stad Oldenzaal'. Dus nu wordt

Stadszegel Oldenzaal, gedateerd 27 maart 1336. HUA, toegang 218-I, inv.nr.1160. Foto HUA, juni 2021.

Versie van het secreetzegel als opgedrukt zegel uit 1553. Oud-arch. gem. Oldenzaal, inv.nr. 9. Eigen foto, mei 2021.

Oldenzaal ook op een zegel als stad (*civitas*) beschreven, maar inmiddels zijn we dan ook al in de veertiende eeuw aangekomen.[12] Afgezien van het formaat is het belangrijkste verschil met het Martinuszegel dat het secreetzegel een wapenschild toont. Een typisch laatmiddeleeuws heraldisch element, dus niet meer een heilige of stadstoren die het gehele zegelveld vulde. Het secreetzegel van Oldenzaal is het prototype van het stadswapen, fraai weergegeven op de stadsplattegrond van Joan Blaeu uit 1649, anno 2022 ook op de stadsvlag in diverse Oldenzaalse voortuinen.

Stadspatroon

Dat de bisschopsbuste van het secreetzegel de heilige Plechelmus verbeeldt, staat vast: hij was immers patroon van kerk en stad. Volgens middeleeuwse opvatting bestond er een zeer nauwe band tussen een stad en haar patroon. De heilige was beschermer van de stad, kern van het

stadsleven en ook het stadsbestuur stond in dienst van de patroon – de leden ervan liepen mee in religieuze processies binnen en buiten de Oldenzaalse muren.[13]

Het secreetzegel werd in de loop van de veertiende eeuw steeds vaker gebruikt, simpelweg omdat er steeds meer oorkonden werden geschreven: de stad was een ambtelijk bedrijf geworden. Om te kunnen besparen op de kostbare bijenwas voor het grote zegel, werd het secreetzegel in kleiner formaat uitgevoerd. Het grote zegel verkreeg mede daardoor een wat exclusiever karakter. Daarbij is het wel de vraag hoe lang en in welke mate het stadsbestuur het grote zegel ook na 1368 nog gebruikte.[14] Aan de belangrijke oorkonde van 9 mei 1474 waarmee de raad van Oldenzaal het Verdrag van Utrecht en de door Lübeck opgestelde verklaring ratificeerde, is namelijk niet het grote zegel naar het kleine secreetzegel aangehangen.[15]

St. Plechelmusbasiliek, bovenverdieping van de romaanse koorhoekdubbelkapel. Deze twaalfde-eeuwse, met massief zandsteen overwelfde ruimte was bewaarplaats van onder meer stadszegels en privilegebrieven, opgeborgen in een ijzeren kist met meerdere sloten. Foto Carlo ter Ellen, juni 2021.

Andere stadszegels in Twente

Het loont zeker de moeite om na deze kennismaking met de middeleeuwse stadszegels van Oldenzaal verder te kijken in Twente. Zo verkregen Rijssen en Goor in de dertiende, Ootmarsum, Delden, Enschede, Almelo en Diepenheim in de veertiende eeuw eveneens stadsrecht – mét bijbehorende zegels. Bij een volgende gelegenheid hoop ik de zegels van de overige Twentse steden te beschrijven.

Noten

1. Mr. H.W.J. Scholtens publiceerde in 1955 'Stadszegels en wapen van Oldenzaal', in Versl. & Meded. Ov. Regt & Gesch., p.77-85. Hij was toen burgemeester van de gemeente Weerselo, en is tevens de enige auteur die een artikel aan dit onderwerp gewijd heeft. De overige publicaties geven de zegels hooguit een zijdelingse rol. Het oudste zegel van Oldenzaal wordt beschreven in Corpus Sigillorum Neerlandicorum. De Nederlandsche zegels tot 1300. Den Haag 1937-'40, dl. 1 en 2, online in te zien. Dit artikel is een bewerking voor 't Inschrijven van mijn artikel over de Oldenzaalse zegels, in Ons Oldenzaal, dec. 2021. Mijn dank gaat uit aan dr. Hildo van Engen, streek-archivaris te Heusden, voor zijn commentaar op een eerdere versie van het oorspronkelijke artikel.
2. Toni Diederich, Rheinische Städtesiegel. Neuss 1984, p.29. Diederich geldt als dé Duitse specialist op het gebied der zegelkunde. Cultureel gezien strekte het middeleeuwse Rheinland zich uit van Worms tot Utrecht.
3. Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301, nr. 1524 voor regest en transcriptie; online in te zien. Het verlies van 17 Mark was bepaald niet gering: het is het toenmalige equivalent van ongeveer 170 koeien, of 60 wapenuitrustingen, of 70 weeklonen van een bouwmeester (larpwiki.de/mittelalterlichewährung). Dat de Oldenzaalse gemeenschap het via deze oorkonde opnam voor een van zijn (gedupeerde) medeburgers, is karakteristiek voor de middeleeuwse (pre-) stedelijke samenleving.
4. Diederich, a.w., p.126.
5. Diederich, a.w., p. 99.
6. Over het juridisch criterium van het beschikken over stadsrechten zie: Joost Cox, Hebbende privilege van stede. De verlening van stadsrechtprivileges in Holland en Zeeland (13e-15e eeuw). Den Haag 2011, p.16. Zie voor uitzonderingen ook Diederich a.w., p. 121.
7. Gemeentearchief Oldenzaal, inv.nr.7. De recente vertaling ervan door Gerard Bartelink (de eerste na die van mr. J.W. Racer in diens Overijsselsche Gedenkstukken uit 1786) hoop ik nog te publiceren.
8. Sommige auteurs, onder wie Gerard Seyger in de meeste van zijn publicaties tussen 1998 en 2017, stellen daarentegen dat wigboldrecht een soort stadsrecht zou zijn. Het is echter iets geheel anders. Ik hoop bij een andere gelegenheid nader op deze kwestie in te gaan.
9. Zie Prümer Urbar; Landeshauptarchiv Koblenz, Bestand 18, nr. 2087, f.43r.
10. Volgens Diederich, a.w., p.124, kwam het wapenschild vooral vanaf midden veertiende eeuw op stadszegels voor.
11. De zachte bijenwas moest handmatig op het stempel gekneet worden voor een optimale afdruk. Bovendien was het vrij kleine secreetzegelstempel mogelijk minder verfijnd gesneden dan dat van het Martinuszegel.
12. Oldenzaal moet uiteindelijk tussen 1296 en 1333 stadsrecht gekregen hebben.
13. Zie daarvoor mijn bijdrage 'Plechelmus in de liturgie van het kapittel', in Goorhuis & Oude Nijhuis (red.), Plechelmus. Zutphen 2005, p. 137-169.
14. Van het grote Martinuszegel zijn voor zover ik kon nagaan elf exemplaren bewaard gebleven, in Historisches Archiv Köln (1260, 1261), Het Utrechts Archief (1272, 1336) en Archiv Hansestadt Lübeck (1351-1368).
15. AHL 7.1-3.1 Anglicana 187.

Leren van geboorte Nederland

Beste lezers,

Tijdens mijn studie bestuurskunde aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam, flink wat jaren geleden, hoorde ik bij colleges vaak de uitspraak: regeren is vooruit zien. Volgens mij kennen we deze uitspraak allemaal wel. Het is belangrijk na te denken over de toekomst en de weg die je moet of wilt afleggen. Je een beeld vormen van of te dromen over jouw toekomst is van belang om de droom ook werkelijkheid te laten worden. Hoe gepassioneerder en gedetailleerder de droom, hoe groter de kans van slagen. Bij regeren is niet alleen vooruit kijken belangrijk, maar ook een blik achterom. Om te leren van de lessen uit het verleden. Om begane vergissingen niet te herhalen, om wijs te kiezen voor wat je graag wilt, en te shiften, te focussen op wat je verlangt. Als je nooit achterom kijkt, weet je niet waar je vandaan komt en loop je het risico in cirkels te lopen. Vooruit komen doe je dan niet. Daarom vind ik het bestuderen, leren en delen van onze historie belangrijk. Als Vereniging Oudheidkamer Twente hebben we hier een bijdrage aan te leveren.

Geboorte van Nederland

Landelijk staat dit jaar in het teken van de geboorte van Nederland. Tussen een aantal steden en regio's is afgesproken dat moment te gebruiken om niet alleen terug te kijken, maar om de waarden van toen in verbinding te brengen met de uitdagingen van nu en in de toekomst. Het jaar 1572 is het begin van de 'geboorte van Nederland' én een keerpunt in de Tachtigjarige Oorlog (1568 – 1648). Het was een heftige strijd: oorlog en deels ook burgeroorlog. Elke stad in de Nederlanden speelde hierin zijn eigen rol en heeft zijn eigen herinneringen. Sommigen bleven de landsheer, koning Filips II van Spanje, trouw. Andere namen deel aan een opstand onder leiding van Willem van Oranje. Uit eigen beweging of noodgedwongen. Nu, 450 jaar later, zijn veel Nederlandse gemeenten lid van het Samenwerkingsverband 1572. Zowel plaatsen die deelnamen aan de Opstand als plaatsen die dat

Nieuws van Patrick uit
Oudheidkamer Twente

niet, of pas later, deden. In 2022 willen de bedoelde steden gezamenlijk de gebeurtenissen en thema's uit 1572 breed herdenken en actualiseren.

Tussen 1572 en 2022 liggen 450 jaar. De waarden die toen werden bevochten, spelen ook nu nog: vrijheid, verdraagzaamheid, verbondenheid, verscheidenheid. Waarom herdenken? Omdat 450 jaar vrijheid het waard is breed bij stil te staan. Daarom ook bezinning, want de vrijheid van de één is niet altijd de vrijheid van de ander. Sterker, waar de één spreekt over vrijheid neemt de ander het woord onvrijheid in de mond. Daarom kennisdeling en gesprek over de universele waarden; verdraagzaamheid en verbinding in vrijheid en verscheidenheid. Het komend jaar gaan we als Oudheidkamer op verschillende momenten en via diverse uitingen aan de Tachtigjarige Oorlog in relatie tot Twente aandacht besteden.

Extra bijdrage

Tot slot wil ik u nogmaals vragen om indien mogelijk de Vereniging Oudheidkamer Twente een extra financiële bijdrage te geven. Zoals al eerder opgemerkt zijn we voor bijna 100 procent afhankelijk van het lidmaatschapsgeld. Een extra bijdrage van u stelt ons in staat om onze rol als "schatbewaarder" van het cultureel erfgoed van Twente te blijven vervullen. Ons bankrekeningnummer is NL41 RABO 0129576379. De afgelopen maanden hebben we van o.a. de heer Willy Ahlers een fantastische extra bijdrage mogen ontvangen. Daarvoor willen we hem nogmaals hartelijk danken. Blijf gezond en goed gaan.

Patrick Welman

Voorzitter Vereniging Oudheidkamer Twente

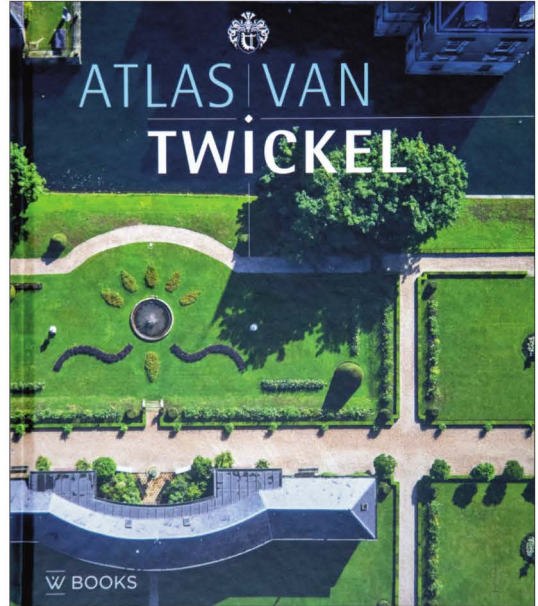
Nieuw in de boekenkast

Marcel Mentink

Valt over Twickel nog iets nieuws te vertellen? Jazeker, bewijzen Aafke Brunt en Jan Haverkate. Annette Evertzen legt bloot dat Borne eind zeventiende eeuw de rijkste van Twente was.

Aafke Brunt & Jan Haverkate: Atlas van Twickel
Zwolle: WBooks, 2021 | ISBN: 9789 4625 8421 1
| 240 pag. | € 29,95

'Met zijn bijna 4.400 hectare is Twickel een van de grootste landgoederen van Nederland. Bossen, akkers, weiden, essen, heidevelden, houtwallen en beekdalen: er zijn weinig landschappen die je er niet zal vinden. Vele karakteristieke gebouwen heeft het landgoed ook. Door zijn ligging in het hart van Twente heeft Twickel het historisch cultuur- en natuurlandschap in dit gebied vormgegeven, en vervulde hij een grote maatschappelijke rol. Dit mooi geïllustreerde boek, waaraan maar liefst zeven fotografen meewerkten, gaat over hoe Twickel Twente veranderde, en dat nog steeds doet. De 'atlas' is ingedeeld in vier hoofdstukken: over het landschap, het huis, het binnenhuis en de tuinen.'

Bastiaan Willink: Ter Kuile - Een Enschedese familie en haar textielbedrijven 1780 – 2000

Zutphen: Walburgpers, 2021 | ISBN: 9789 4624 9699 6 | 256 pag. | € 24,99

Gedurende de gehele industriële periode (1870-1970) zorgden de textielfabrieken van de fabrikantenfamilie Ter Kuile voor veel werkgelegenheid in Enschede. De auteur vertelt over de verschillende takken van de familie die tot de belangrijkste werkgevers van de stad worden gerekend. De familie stichtte vier grote fabrieken: de bontweverijen Nico ter Kuile, Ter Kuile Cromhoff en E. ter Kuile, en de spinnerij B.W. & H. ter Kuile, later Tubantia. Daarnaast speelde de familie ook een belangrijke rol in het dagelijks leven van Enschede.

Annette Evertzen: Sober en nijver – Geschiedenis van doopsgezinde families in Borne

Hengelo: Stichting Historisch Archief Hengelo, 2021 | ISBN: 9789 0831 9550 6 | 180 pag. | € 25,00
Een boek over de Bornse textielindustrie. Al vóór de opkomst van Spanjaard was daar een zeer bloeiende textielindustrie. Het begon met Hendrik

Hulshoff in 1664. Twee families, Hulshoff en Ten Cate, stonden aan de wieg van de linnenhandel. Ook de familie Bussemaker vestigde zich in Borne. Deze Bornse doopsgezinden waren door familiebanden, religie, handel en buurt verbonden. 'Binnentrouw' was gebruikelijk. "Het succes was te danken aan het sobere leven, de nijverheid, risicospreiding en de continue investeringen in het eigen bedrijf", aldus de schrijfster.

H. Engelbertink, G. Oonk en G. Oude Hengel: De marke Volthe - Bewoners, erven, goedsheren en hun wederwaardigheden'

Weerselo: Heemkunde Oalde Gemeente Weerselo, 2021 | 375 pag. | €35,00

In 2020 verscheen het boek over de Marke Rossum, in 2021 zag deze uitgave over de Marke Volthe het levenslicht en dit jaar hoopt Hennie Engelbertink de trilogie te voltooien met de Marke Lemselo. G. Oonk behandelt het vlas; immers de Volthenaren worden betiteld als ölliebeur = oliebaarden. Olie wint men o.a. uit vlas. Uit de

verdere verwerking van vlas wint men linnen, dat uiteindelijk leidde tot de geweldige textielindustrie in Twente. G. Oude Hengel, geboren op de Hunenborg, vertelt over de borg: archeologische vondsten van vroeger en de laatste tijd, Seasn-Jan, razzia's, wapendropping enz. Met namenindex.

Heemkunde Manderveen: 't Langeveen op drieschichtige grond

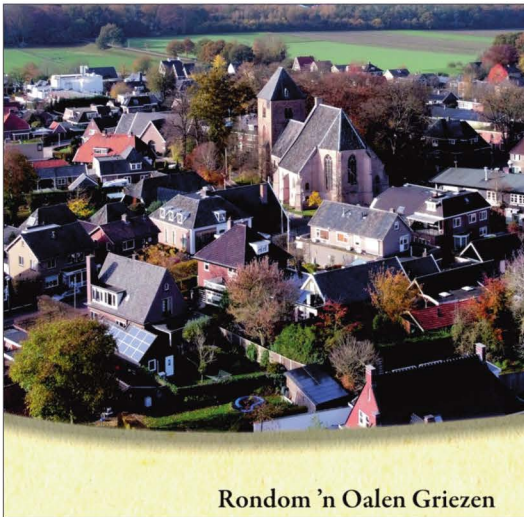
ISBN: 9789 4642 1540 3 | 453 pag. | €25,00

Wie waren de vroegere inwoners van Langeveen? Waar kwamen ze vandaan om daar een bestaan op te bouwen? Hoe zag de omgeving eruit voordat de gemeenschappelijke markegronden werden verdeeld? Allemaal vragen die beantwoord worden in dit lijvige boek.

Evelyn Ligtenberg & Jan Dirk Wassenaar: Rondom 'n Oalen Griez'n

Hellendoorn: Uitgeverije 'n Boaken, 2021 | ISBN: 97890762724 | 200 pag. | € 17,50

De auteurs vertellen in dit boek over de geschiedenis van deze, door Johanna van Buren zo geliefde, oude kerk in het centrum van Hellendoorn. Klokken, doopvont, muurschilderingen etc. worden uitgebreid belicht.

Rondom 'n Oalen Griezen

Gea ter Heege: Twente met hart en ziel – Het zuivere water van het Lonneker Veld.

Familiegeschiedenis van Hendrik Gerrit Willem ter Heege

Amsterdam: Orange Biografie, 2021 | 104 pag.

Dit boek beschrijft de familiegeschiedenis van Henk ter Heege. Zijn jeugd speelde zich af dicht bij

de natuur, op Wienenbleek, de bleek die Winand Nijhof in 1747 stichtte in het Lonneker Veld, en die later onderdeel werd van het Hoge Boekel van Herman van Heek. Generaties lang heeft zijn familie er lief en leed gedeeld, met de noabers van de nabij gelegen erven. Samen leven in een kleine gemeenschap, je moeten voegen naar de seizoenen en realiseren dat het leven niet maakbaar is! Het zijn waarden die Henk op de bleek heeft meegekregen en die hem in zijn latere leven hebben gevormd en geholpen.

Peggie Breitbarth: De Haanstra's – Vier schilders uit een gezin

Zwolle: Waanders, 2021 | ISBN: 9789 4626 2390 3 | 208 pag. | € 29,50

Een verhaal uit Goor en omgeving: Folkert Haanstra sr. (1884-1966) en drie van zijn zonen Johan (1914-1991), Bert (1916-1997) en Folkert jr. (1920-1985). Vier leden uit één gezin die voor de schilderkunst kozen. Het waren goede schilders, pioniers van de Overijsselse schilderkunst. Hun werk bevindt zich in vijf belangrijke musea in ons land. Folkert sr. richtte in 1945 De Nieuwe Groep op. Deze speelde een cruciale rol in de doorbraak van de moderne kunst in onze provincie.

Tony Jochem: Twents kuieren

T. Jochem/Avitoun, 2021 | ISBN: 9789 0820 6577 0 | 156 pag. | € 14,99

Dit is alweer het derde boekje in deze reeks over de Twentse taal. De 82-jarige schrijver probeert het leven te schetsen in korte stukjes, met de nodige humor en levenswijsheden.

Lang van stof is hij nooit. Geen enkel verhaaltje of gedicht bestrijkt meer dan één pagina. Of, zoals zijn oma altijd zei: „Een kot gebed met een lang'n metworst.”

Marie-Jose ten Cate: Kavelkind

Enschede: De Welle, 2021 | ISBN: 9789083183428 | 335 pag. | € 24,95

Een leuke roman met vlotte dialogen die zich afspeelt tegen de achtergrond van de ruilverkaveling in Tubbergen, nu vijftig jaar geleden. Haar eigen ervaring als Mariabeeld tijdens een toneelstukje in Weerselo is uitgegroeid tot een roman waarin drie verschillende levens van dorpsgenoten samenkomen.

SCHERVEN BRENGEN GELUK...

Ja, het zou heel goed een scherv van niks kunnen zijn. Aan de andere kant... Wie weet welk verhaal er achter schuilgaat. Of wat voor ommekeer hij over zeg 1000 jaar teweegbrengt.

U, als lid van de Oudheidkamer Twente, u doet natuurlijk geen scherv af als zomaar een scherv. Bovendien weet u dat de OKT veel meer in zijn bezit heeft en over veel en veel meer gaat dan alleen archeologische vondsten.

Hoe meer mensen dat met u zouden weten, hoe mooier natuurlijk. En hoe rooskleuriger en actiever ook de toekomst van de OKT. Over actiever gesproken: er is binnen de OKT van alles te doen. Vrijwilligers zijn dan ook van harte welkom. Voor administratieve werkzaamheden, voor ict, voor bestuursfuncties, als huismeester, voor tal van hand- en spandiensten, voor noem maar op.

...EN EEN ACTIEVE TOEKOMST VOOR DE OUDHEIDKAMER TWENTE

Iets voor u, OKT-vrijwilliger? Of voor iemand (hoeft nog geen OKT-lid te zijn) die u kent? Mailt u dan naar: vrijwilligers@oudheidkamertwente.nl of schrijf een briefje naar onderstaand adres.

OKT huis Stroinksbleekweg 12b, 7523ZL Enschede
T 053-4787447 E info@oudheidkamertwente.nl

